

SALOMĖJA JASTRUMSKYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

TAUTINIŲ MAŽUMŲ SAMPRATA XXI A. VISUOMENĖS KAITOS PROCESUOSE

The Conception of Ethnic Minorities
in the Processes of Social Change of 21st Century

SUMMARY

The article analyzes the change in the understanding of national identity and new challenges that national identity faces in 21st century society. The article proposes that the identity of ethnic minorities, which is constantly changing and demanding supporting structures, is one of the main productive elements of present day mega-socium. At the start of the new millennium, the role of ethnic minorities is gaining more relevance and becoming the principal vector of the processes of political change.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas tautinių mažumų sampratos kaitos analizei, naujiems tautinio tapatumo iššūkiams, su kuriais susiduria XXI a. visuomenė. Šiame straipsnyje keliama prielaida, jog tautinių mažumų (*minority*) tapatumas, kuris nuolat kinta ir reikalingas palaikymo struktūrų, yra vienas produktyviausių dabartinio pasaulio megasociumo elementų. Tautinių mažumų vaidmuo naujo tūkstantmečio pradžioje vis aktualėja, darosi principiniu politinių dimensijų kaitos vektoriumi, kuris pavaldus tik naujai persiformuojančios visuomenės ir jos struktūrinių ryšių visumai. XXI a. tautinių mažumų saviidentifikacijos procesai tampa beveik neišsemiamais kokybiškai kintančios politinės galios ištekliais.

XXI a. pradžios socialinės, politinės ir ekonominės slinktyms akivaizdžiai rodo, jog globalizacijos procesai, kurių pradžia beveik sutartinai laikomi 1965 metai, ne tik kad nesuniveliavo tautų ir

kultūrų, kaip buvo tikėtasi¹, bet išskėlė skirtumo, autentiškumo, tapatumo svarbą. Politinio žemėlapio smulkėjimas tolydžio atsiskiriant vis naujoms mažoms, daugiausia etniniu ar istoriniu pagrindu

RAKTAŽODŽIAI: tautinės mažumos, eurointegracija, globalizacija, visuomenės kaita, tautinis tapatumas.

KEY WORDS: ethnic minorities, Euro-integration, globalization, social change, national identity.

save steigiančioms valstybėms, kaip kad numatė Zigmundas Baumanas, nesutampa su prognozuota totalaus europinimo vizija, kuri, pavyzdžiui, šiandieninio Europarlamento pozicijose tautinį tapatumą nukelia į geidžiamo anachronizmo poziciją. Iš tiesų globalėjantis ir virtualėjantis pasaulis, kuriame šios tendencijos vis labiau suvokiamos kaip represyvos, rodo savitą rezistencinę tendenciją – įtvirtinti tapatumus bet koku realiu ar menamu pagrindu. Tautinis tapatumas, kuris iš tiesų yra istorinis ir sociokultūrinis darinys, vis dėlto suvokiamas kaip viena tvirtiausių citadelių, kurioje galima atsilaikyti siekiant neištirpti globaliajame sraute. Nors linkstama suvokti tautinę mažumą kaip stabilų ir laike nekintantį darinį, iš tiesų tai nuolatinis saviidentifikacijos procesas, įvairiausių socialinių, kultūrinių, politinių, ekonominių jėgų ir sąlygų sankirtos taškas. Todėl išskyla neišvengiama, nors dar pakankamai nauja būtinybė steigti įstatymų bazes, ginančias įvairias tapatumų rūšis. Sąvoka „tautinė mažuma“ jau suponuoja negatyvų, silpną galios santykį, nors ir ne visais istoriniais atvejais (pvz., okupacinių režimų metu). Europos Sąjungos nuostatai tautinę mažumą apibrėžia kaip populiacijos grupę, turinčią aiškias ir stabilias etnines, lingvistines ar religines charakteristikas, atskiriančias ją nuo kitos populiacijos dalies.

Literatūros apie etniškumą ir tautines dominantes bei mažumas radosi stublinamai daug per pastaruosius du dešimtmečius. Refleksijos intensyvumas, be abejo, lygiagretus vis didesnę reikšmę ir įtaką įgaunančiam fenomenui. Nors skirtingais aspektais analizuojantys įvairių

šalių autoriai atskleidžia kiek kitokias tautinių dominančių ir mažumų dinamikas, bendras vardiklis yra galios fragmentacija tapatybių pagrindu. Be abejo, negalima kalbėti apie etninės mažumos kategoriją kaip apie bendro tapatumo modelį, leidžiantį teisiniame ir politiniame diskurse apimti kultūriškai skirtingas etnines grupes. Reikia pažymėti, kad pastaruoju metu imta ieškoti teorijų, galinčių padėti suprasti šiuolaikinės europinės populiacijos pokyčius tautinių bendrijų atžvilgiu. Ryškėja tendencija: mažumos siekia įtvirtinti ir išlaikyti tas vertybes, kurios dominuojančiame socialiniame ir kultūriniame visuomenės diskurse pamažu praranda svarbą. Tas pat pasakytina ir apie tautinį tapatumą, kuris postmodernųjų procesų paveiktoje visuomenėje, ypač ten, kur jis turėjo puikias ekonomines ir politines sąlygas skleisti, yra beprarandąs reikšmingumą. Tai visuomenės klodai, kurie save steigia ir sėkmingai realizuoja be tapatumų sampratos. Mažumos, vienaip ar kitaip patiriančios spaudimą niveliuoti, priešingai, yra suinteresuotos savo tapatumą išsaugoti, todėl tuos veiksmus, kurie galėtų tapatumą stiprinti, pateikia ypač konservatyviai.

Taigi viena svarbiausių politiniame procese įteisintų socialinių grupių yra tautinė arba etninė mažuma/bendrija. Daugelio demokratinių valstybių etninės politikos nuostata grindžiama siekiu visapusiškai įtraukti etnines mažumas į visuomenės gyvenimą, o tai gali būti įgyvendinta per šių grupių integraciją, asimiliaciją ar protekciją. Galima teigti, kad dabar daugelio modernių valstybių praktika vadovaujasi etninių bendrijų

integracijos ideologema, išsaugojančia jų tapatumą ir skirtybes vieningoje politinėje erdvėje. Etninės mažumos identiteto raišką nulemia ne tik mažų etninių grupių kultūriniai bruožai, bet ir skirtingos pilietybės institucijos bei politinės etninės grupės reprezentacijos formos.

Tik keletas tautų gali būti laikomos monokultūrinėmis, o dauguma jų įvairuoja priklausomai nuo politinių, bendrų kultūrinių tendencijų, asmeninių pasirinkimų veiksnio. Kalba taip pat nėra pakankama identifikuoti tautiškumą, ypač kai dabartinėje epochoje nyksta daugelis mažųjų kalbų, tačiau žmonės, net ir netekę savo autentiškos kalbos, vis dar geba išsaugoti ar siekti tautinio tapatumo. Anthony Giddensas apibrėžia tautinę bendriją kaip grupę žmonių sąmoningai suvokiančių jiems bendrą kultūrinį tapatumą, skiriančią jį nuo kitų šalia esančių grupių. Giddensas pažymi, kad galbūt visose visuomenėse tautinės skirtys susijusios su galios ir materialinės gerovės skirtumų variacijomis².

Tautinių bendrijų klausimas pastaruoju metu tampa daugelio aktyvių politinių ir filosofinių diskusijų objektu, tačiau tautų išskyrimo, identifikavimo klausimu iki šiol tebėra dar daug loginio ir terminologinio chaoso, kurį kelia tai, kad nėra aiškiai apibrėžta ir vadinamųjų „tautinių mažumų“ sąvoka, ne visada aišku, kurios „tautos“ priklauso „tautinėms mažumoms“, o kurios ne. Tautos saviidentifikacijos ir idenfikacijos procesai labai dinamiški, intensyvioje kaitoje įtraukiantys vis naujus veiksnius, sukeliantys tapsmo ir lūžinius procesus, leidžiančius tam tikrai etninei populiacijai daliai greit nueiti geopolitinę evoliuciją

nuo latentinio kultūrinio tapatumo, tautiškumo suvokties iki rezistencinio mažumos profilio bei aktyvaus steigties veiksmo siekiant politinių, ekonominių tapatumo įvirtinimo ir išlaikymo mechanizmų. Tačiau vis dar net tarptautinės teisės požiūriu tai, kas yra „tautinė mažuma“, iki šiol nesutariama. Turbūt svarbiausia dar neišsikristalizavusio diskurso priežastimi galima laikyti tai, kad pasaulyje apytikriai yra nuo 3000 iki 5000 skirtingų grupių, įvardijamų kaip „mažumos“, o tokios plačios ir intensyvios įvairovės negali aprėpti joks abstraktus apibrėžimas. Juo labiau kad grupių saviidentifikacijos procesai beveik visuotinai siekia XIX a. pradžią, tad, pasak M. Foulcault minties, ir čia dabarties ontologija neįmanoma. Pasak F. Kapotorti³, „tautine mažuma“ laikytina kiekybiškai mažesnė nei kita valstybės gyventojų grupė, kurios nariai, būdami tos valstybės piliečiai, pasižymi etninėmis, religinėmis ar kalbinėmis ypatybėmis ir rodo suinteresuotumą išsaugoti jų kultūrą, tradicijas, religiją ar kalbą. Šias temas išsamiai aptaria P. Kavaliauskas ir J. Prunskytė⁴.

Etninių mažumų teisės 1918 m. buvo aptartos ir tautų lygoje⁵, nes iki tol mažumų teisių klausimai buvo sprendžiami remiantis tik dvišalėmis arba keliašalėmis sutartimis, kurios daugiausia reguliavo religinių mažumų teises. Tautų apsisprendimo principo įgyvendinimas pagal Versalio sutartį sukūrė nemažai naujų valstybių, tad iki Pirmojo pasaulinio karo net 50 % Europos gyventojų priklausė tautinėms mažumoms, po jo tokių liko tik 25 %. Daug dėmesio vėl skiriama vadinamosioms autochtoni-

nėms tautoms, t. y. tautoms, kurios paprastai yra išlaikiusios savo kalbą, papročius ir tradicijas. Galima sakyti, kad priklausomai nuo globalių geopolitinių tendencijų kiekviena tautinė mažuma yra latentinio valstybingumo rezervuaras. Diferenciacijos tinklas vis smulkėja, tokia yra nuostabą kelianti homogenizuojamo geopolitinio pasaulio tapatumo raida: šiuo metu iš beveik 5 tūkstančių tautų apie 600, pasak R. Baubino⁶, yra potencialiai pajėgios sukurti valstybingumą, o daugiau negu 170 tautų valstybingumas yra realus.

Intensyviausi, o galbūt labiausiai matomi ir analizuojami šie procesai Europoje. Europos sąvoka nevienareikšmė ir apima tam tikrą ypatingą gamtinį geografinį, istorinį, kultūrinį ir politinį daugiatautį bendrumą. R. Baubino nuomone⁷, ji išsiskiria tuo, kad čia ypač daug monotaučių (daugiau nei 95 % gyventojų priklauso vienai tautai) valstybių – net 27 %, taip pat daug valstybių priskiriama valstybėms su viena dominuojančia mažuma – (56) 27 %, padalytų tautų valstybėms – 37 %, mažiausiai yra dvitaučių valstybių – 6 % ir tarpinių daugiataučių valstybių – 3 %. P. Mulerio teigimu⁸, Europos tautinės valstybės yra seniausios pasaulyje, o tautos pasižymi istoriškai stipria tautine saviraiška. Kai XVI a. Europoje atsiranda pirmosios tikros valstybės šiuolaikine šio termino prasme⁹, lygiai tuo pat metu Europoje ir mažumų klausimas įgyja tam tikros svarbos, atsiranda diskriminacija valdant kai kurias mažumų grupes. Kartu su Prancūzijos revoliucija į Europą atėjo nacionalizmo idėja, mažumų klausimas, dabartinės prasmės suvokimu, buvo paveldėtas iš

šio laikotarpio tautinio atgimimo koncepcijos¹⁰, kuri XX a. pradžioje įteisino tautų laisvo apsisprendimo principą.

Tautinių mažumų interesų nepaisymas, niveliacija niekur nepasiteisino. Grynai homogeniškos valstybės liko utopiniu vaizdiniu. Priešingai, akivaizdu, kad kuo demokratiškesnis režimas, tuo garsesni tampa etninių mažumų reikalavimai ir tuo rimčiau jie turi būti traktuojami. Manoma, kad tautų laisvo apsisprendimo principo realizavimo procesas ateities politinį žemėlapią gali veikti dviem kryptimis¹¹: per etninę dezintegraciją – atskirų stiprų politinį identitetą turinčių ir kompaktiškai gyvenančių tautų atsiskyrimas ir naujų separatinių valstybių sudarymas; per etninę iredentizaciją – esamų valstybinių sienų atskirtų tautų dalių prisijungimas prie kaimyninių valstybių, kur gyvena pagrindinės tautų dalys, teritorijų. Vykstant šiems procesams, valstybių skaičius Europoje ir Azijoje padidėtų, bet sumažėtų tautinių mažumų ir potencialių etninių teritorinių konfliktų židinių. Pasaulis nuolat susiduria su grėsmėmis, kai nacionalinės valstybės ima neigti kitų nacionalinių mažumų teisę į tokį pat nacionalizmą, kuriuo anksčiau grindė savo tikslus, o pats stambių nacionalinių valstybių egzistavimas kartais yra paradoksalus kaip jų tautinių mažumų nacionalizmo neigimas.

Tautinių mažumų slinktytis populiacijoje kinta formuojamos globalių tendencijų. Kitaip nei laikotarpiu, kai tautiniai sąjūdžiai buvo sporadiški arba motyvuoti istorinėmis priežastimis, intelektualų pastangomis, pastaruoju metu tautiškas virto vienu apčiuopiamiausių ir socialiausių tapatumo modusų, siekia-

mybe ir būtinybe, sociopolinės raiškos forma. Tad pastaruoju metu daugeliui šalių kyla naujas uždavinys – suprasti ir atsižvelgti į šias masines populiacijos slinktis, ypač vietiniame kontekste, nes tautinės mažumos raiška ir intensyvūs siekiai dažniausiai apsiriboja lokalumu. Šie tautinės ir politinės saviidentifikacijos poslinkiai dar sodriai papildomi migracijos keliama tautų įvairove; naujos emigrantų grupės suformuoja savitus tautinius darinius, kurie, skirtingai nuo jau seniau įsitvirtinusių mažumų (kai kurios ne autochtoninės tautos taip pat yra buvusios migracijos padarinys), neturi teritoriškumo pretenzijų (su retomis išimtimis), tačiau dažnai pasižymi labai stipriu tautinio tapatumo išlaikymo siekiu, savotišku etniniu solipsizmu, kita vertus, kelia šio tapatumo sklaidos reikalavimus valstybei, kurioje įsikuria. Globalizacijos spaudimas, darantis migraciją neišvengiamą, o gal net ir būtiną, suteikia visiškai naują atspalvį tautiškumo sampratai, tautinių mažumų esmei – kyla savitos mobilaus tautinio tapatumo struktūros, mobiliųjų tautinių mažumų klasteriai, telkiantys tą pačią tautinę mažumą keliose valstybėse, sukeliantys reflektyvius, lyginamuosius gyvenimo ir tapatumo išlaikymo sąlygų efektus. Šis tautinių mažumų raidos tarpsnis yra naujas ne kokybiškai, bet kiekybiškai, tačiau ir iš pastarojo aspekto galima tikėti esminio lūžio. Būdinga tautiškumo lokalizavimasis, įsiteisinimas per valstybingumą ar bent autonomiją yra baigtinis tautų skaičiaus atžvilgiu; dinaminio/mobilaus tautinių mažumų judėjimo procesas sudaro nebaigtinę aibę.

Tautinis tapatumas niekada nebūna statiškas, netgi tautinių mažumų, kurios

paprastai stengiasi net konservatyviais būdais sustingdyti tapatumo takumą. Todėl galime kalbėti apie dinamiškas mažumas tiek makro aspektu, kadangi tautinių mažumų skaičius ir įvairovė pastaruoju metu intensyviai kinta, bet taip pat ir mikro aspektu, juolab kad asimiliaciniai mažumų procesai visiškai įprasti ir natūralūs. Kita vertus, pastaruoju metu atsiranda naujų tapatumo išsaugojimo sąlygų ir prielaidų, susijusių su ekonomikos globaliais pokyčiais, jos centralizuotumo slinktimis, taip pat politinių ir galios struktūrų permainomis ir neapibrėžtumu (plg. keliose šalyse gyvenantys, dirbantys, bet nė vienoje iš jų nesiasimilijuojantys individai).

Tautinės mažumos yra dinamiškos, plastiškos, tai istorijos procese kintantys takūs socialiniai dariniai, jautrūs politiniams procesams, imlūs ideologiniams pokyčiams. Nors globalizacijos, o mažesne geografine apimtimi europinimo procesuose buvo nemotyvuotai tikimasi, kad tautiškumo judėjimai, etniškumo skirtys, galimi nacionalizmo proveržiai nebeteks dirvos ir ims nykti dėl modernizacijos, industrializacijos, individualizmo augimo, populiacijos mobilumo ir maišymosi, tačiau, priešingai tokiems skubotiems lūkesčiams, tautiniai skirtumai tapo ne tik kultūrinės įvairovės, bet ir politinės dinamikos pamatu. Geopolitinio judesio istoriškumas taip pat tapo priežastimi tautinių mažumų vidiniams poslinkiams – buvusios kolonijinės, imperinės tautų sąrangos suplėšytos visuotinį poveikį turinčių laisvės, galios, steigties, tapatumo, tęstinumo naratyvų. Nepaisant F. Lyotard'o¹² skelbto didžiųjų naratyvų nuomario, savotiškai linkėjusio ir tautinei žmonijos plotmei anomiško

homogeniškumo, būtent galios teikiamas tapatumo stabilumas virto daugelio tautinių sąjūdžių pagrindu. Tapatybės formų rezistencija – jau platesnis diskursas, tačiau tautinių mažumų jautrumas bendriems mentaliteto poslinkiams bei sociopolitiniams pokyčiams, regis, yra šiandieninio pasaulio varomoji jėga. Tarpkultūrinis dialogas ir tolerancija, diskriminacijos, marginalizacijos pažeidimas, išvengimas yra siekiamybės horizontas siekiant optimalios tautinių mažumų integracijos. Tačiau specifinės socialinės, kultūrinės, ekonominės ir politinės sąlygos, su kuriomis susiduria tautinės mažumos, dažnai būna labai prieštaringos. Be abejo, šios vidinės socialinės įtampos ilgainiui tampa veiksniu, skatinančiu sistemiskai išvengti šių apribojimų, t. y. tautinė mažuma siekia įgyti teisinę ir politinę galią, kurios visapusiška realizacija suvokiama kaip valstybingumo įgijimas. Todėl vis mažesnių valstybių valstybingumo atkūrimas ar sukūrimas (šis tampa vis dažnesniu reiškinium) yra būdingas tautiškumo savii-dentifikacijos proceso rezultatas, kurio priešasčių derėtų ieškoti valstybės kaip tokios sociopolitiniame funkciškume.

Kalba taip pat įtvirtina skirtį tarp dominuojančios tautinės grupės ir mažumos. Kasdienėje kalboje ir visuomenės struktūroje vis dar išlieka įsitvirtinęs Kito riboženklis: me esame tikroji kultūra, jie yra mažuma, etnosas ir t. t., teigiama aktualiyoje dabarties politinėms ir kultūrinėms situacijoms knygoje *Minority Internal Migration in Europe*¹³. Tautinių mažumų dinamiškumas siekia amortizuotis legitimuodamas save socialianiais institutais kaip valstybė, ekonominis suvere-

nitetas ir t. t., tačiau dėl vis labiau didėjančio vidinės migracijos srauto tose pačiose keliatautėse valstybėse arba dabartinėje Europos Sąjungoje Kito diskursas tampa aršus, kultūrinės subordina-cijos atsiranda netikėčiausiu pagrindu, svarbi tampa geografinė vieta, lokusas, autochtonės steigty, t. y. tai, kas nekin-tama, nekvestionuojama, nevarijuojama, kas nepasiduoda kaitai, įtakoms, ideolo-gijoms. Vidinės migracijos problema yra savitas indikatorius, parodantis, kiek jautrus ir sudėtingas yra tautinės mažumos konstruktas, tai verta išsamaus ty-rinėjimo tema. Savotiškai sėslios tautinės mažumos, pasižyminčios kelių šimtmečių ar bent dešimtmečių istorija, didesniu ar mažesniu integruotumu konkrečioje valstybėje, sociume ne taip aiškiai atskleidžia tautos kaip tokios darinio izomorfiškumą. Šiuolaikinė migracija atskleidžia naują niuansuotos mažumos aspektą, kada viena populiacija, patekusi į kitos kontekstą, nejučia išryškina tiek savo skirtingumą, tiek priimančios populi-acijos toleranciją ir kitas santykio kokybes. Nors ir šis mažumų dinamikos aspektas yra istoriškai įtarpintas, tačiau šiuolaikinėje visuomenėje jis prisideda prie visiškai naujų tautinių mažumų sampratų formavimosi. Teritorinis, sociokultūrinis saugumas tampa būtinu siekiu, kuris įtvirtinamas skirtinguose lygmenyse; visa tai, be abejo, rodo individualizmo plėtrą tiek Vakarų, tiek Rytų visuomenėse, jų sandūrose. Galima netgi drįsti tvirtinti, kad būtent individualizmo raida yra vienas vektorių, kuriuo progresuoja tautinių mažumų steigčių, savęs įtvirtinimo siekiai. Sulig individualizmo stiprėjimu Vakarų visuomenėse

(arba vakarietiško gyvenimo būdo dominantėse) pastebimas tautinių mažumų sociopolitinės savisteigos intensyvumas. Holizmu pagrįstų sociopolitinių struktūrų susikompromitavimas atvėrė naują etapą (tešiant tendenciją, kilusią po Prancūzijos revoliucijos ir romantinio XIX a. tautinių sąjūdžių laikotarpio), kurio pagrindas – *skirtumo* (asmeninio, kultūrinio, istorinio, geografinio) *legitimavimas*. Procesas nebaigtinis, sunku prognozuoti, kur jis nuves, ar visos tautinės mažumos subręs iki individualistinės saugos steigties, taip pat neaišku. Kita vertus, demokratinio principo devalvacija, pasitikėjimo juo smukimas taip pat savitai tarnauja tautinių mažumų atsiribojimui ir galios siekimui. Skirtumo legitimumas tampa nauja alternatyva gana abstrakčiam individualizmo principui, nors ir yra jo išvestinė.

Šiandien tautos patiria precedento neturintį globalizacijos jėgų spaudimą. Žmogaus teisių diskurso reikšmės iškilimas nuo šeštojo dešimtmečio taip pat stipriai veikė tautinių mažumų slinktis ir tapsmus. Valstybės, daugiausia susiformavusios dominuojančių tautų pagrindu, dabar turi modeliuoti savo nuostatas kreipdamos nuo etninio pilietinio kriterijaus link. Jos raginamos žvelgti veikiau nebe į praeitį, bet į ateitį, ne į savo homogeniškumą, bet į pulsuojančią heterogeniškumą, kurį veikia ekonominiai pokyčiai, migracijos, multikultūrinės įtakos ir daugelis sunkiai prognozuojamų veiksnių – ateitis neįrodoma. Liberaliojo multikultūralizmo naratyvas įkūnytas globaliose ir tautinėse institucijose, tampa savotišku pleištu tarp naujos tautiškumo sampratos ir jos sociopolitinės

reikšmės bei senųjų etninių dominančių, buvusių valstybingumo pagrindu, teigiama Erico P. Kaufmanno sudarytoje knygoje *Rethinking Ethnicity: Majority Groups and Dominant Minorities*¹⁴.

Nors globalizacijos, o mažesne geografine apimtimi europinimo procesuose buvo nemotyvuotai tikimasi, kad tautiniai judėjimai, etniškumo skirtys, gali būti nacionalizmo proveržiai nebeteks dirvos ir ims nykti dėl modernizacijos, industrializacijos, individualizmo augimo, populiacijos mobilumo ir maišymosi, tačiau, priešingai tokiems skubotiems lūkesčiams, tautiniai skirtumai tapo ne tik kultūrinės įvairovės, bet ir politinės dinamikos pamatu. Geopolitinio judesio istoriškumas taip pat tapo tautinių mažumų vidinių poslinkių priežastimi – buvusios kolonijinės, imperinės tautų struktūros suplėšytos visuotinių poveikių turinčių laisvės, galios, steigties, tapatumo, tęstinumo naratyvų.

Esencialistinis požiūris į tautą kaip dominantę arba mažumą yra pernelyg komplikuoatas ir silpnas, kai susiduria su šiuolaikinės visuomenės poslinkiais. Tai, kuo siekiama neva palaikyti ar sustiprinti tautinės mažumos pozicijas, dažnai virsta diskriminacijos, izoliavimo, nutolinimo, susvetimėjimo prielaidomis. Pilietinis neutralumas, užimdamas tarpinę poziciją tarp ignoravimo ir provokavimo, didžia dalimi leidžia plėtotis natūraliems procesams. Tačiau, kaip jau minėta, tautiškumas yra viena nestabiliausių ir jautriausių šiuolaikinės visuomenės tapatybės formų, todėl niekada negalima numatyti, kas pastūmės ją iš latentinio tariamo integruotumo į aktyvų ir kovingą tapatybės institucionalizavimą (plg.

dabartinius Ukrainos ar Škotijos įvykius, nors jų politinė raiška skirtinga, tai du ryškūs tautinės mažumos latentinio būvio pokyčiai). Tautinės mažumos šiuolaikinėje kultūroje dažnai įgauna įmantrų multikultūrinį profilį, plėtojama gana paviršutiniškų kultūrinių festivalių, tariamo tautinės kultūros puoselėjimo, pramoginės kultūrinės egzotikos bei įsmeintų istorijų. Vadinamosios multikultūrinės reprezentacijos, nepaisant išoriškai teigiamų jų intencijų, gali pamažu sedimentuoti ir sustiprinti tautinių mažumų traktavimą kaip Kito ir palaikyti struktūrinės kliūtis bei nelygybę.

Tautinės mažumos ribos taip pat yra ir socialinės vaizduotės sritis, siekianti nubrėžti ir įtvirtinti struktūrinės ribas visuomenėje. Šitaip klostosi tradiciniai ir tendencingi centro ir periferijos, savo ir svetimo naratyvai, inertiškai veikiančys tapatumo konstravimą ir legitimavimą. Kultūrinių įsitikinimų, ideologijų ir reprezentacijų barjerai sunkiau įveikiami nei fizinis asmenų judėjimas iš vienos teritorijos, socialinio sluoksnio ar tautinės mažumos etikete pažymėto subsociumo. Tautinės mažumos marginalizavimas, nepaisant pastangų jį visai amortizuoti, yra viską apimantis, turintis tiek archajiškas šaknis, tiek subkultūrinių barjerų gintis. Tautinių mažumų pažeidžiamumas politiniu, socialiniu, ekonominiu, netgi moraliniu aspektais lemia ir savotišką tautinės mažumos kontinuumą, kurio tarpumą parodo bet kurio asmens bet kada galimas patirti etinis smurtas dėl priklausymo vienai ar kitai tautinei grupei. Mažumos sąvoka yra santykinė, santykis yra dinaminis *par excellence*, taigi dominuojančios

tautinės populiacijos yra veikiau geopolitinis atsitiktinumas, kuriame glūdi latentinio etninio smurto branduolys. Jo radikali išraiška nuolat prasiveržia globaliame kontekste, tautiškumo modusas tampa esmine skirtimi ir neapykantos, eliminacijos prielaida. Kitaip tariant, tautinė mažuma yra universali skėtinė rizikos sistema, globaliame kontekste neišvengiama niekam, nepaisant tautos gausumo (šiuolaikinės Vokietijos ir musulmoniškųjų mažumų santykio atvejis). Be abejo, pseudoeuforiniai mitai apie Rytų šalių būtiną invaziją į yrančias Vakarų visuomenes yra tik populiarūs baimės simuliakrai; problema glūdi universaliuose procesuose, kuriuose dalies ir visumos santykiai yra elementarūs; įsiterpiant etikai, žmogaus teisėms, tautų apsisprendimo teisėms, militarizmo amortizacijai, šie partikuliarūs santykiai rodo rezistencines kontraglobalias pajėgas, kuriomis individualizmo citadelė gina save. Tapatumo ir demokratijos sandūros taip pat yra itin perversiškos, demokratija nei iliustruoja, nei gina, nei legitimuoja mažumos teises, kad ir kaip tai atrodytų paradoksalu. Geografinio lokuso skaidymasis – archajiškas apeliavimas į *žemės* steigtį ir gintį yra beveik vienintelis tautinės mažumos uostas. Politinis suverenumas, nepaisant iredentizmo atvejų, kol kas yra perspektyviausia laikoma tendencija, nors ir sulaukianti kritikos bei „kasandriškų“ pranašysčių apie perdėm fragmentuotą pasaulį. Kita vertus, tai yra rezistencija prieš holistines aspiracijas, kuriomis grindžiamos naujosios vėlyvosios modernybės paraimperijos, kaip Europos Sąjunga, prieštarinti ekonomi-

nės dominantės Azijos kontinento dariniai, įvairūs skirtingos trukmės tarptautiniai aljansai, žmogaus teisių gynimo komitetai, pagaliau sąlygiški, pragmatiniai keletu valstybių klasteriai, ikikonfliktinės būklės diplomatinės pusiausvyros dariniai ir kt. Makrosocialinės įtampos tarp tapatybės apoteozijų formų aibės ir holistinės saugos sistemos kuria nederbę, kurioje tautinės mažumos samprata pasitelkiama kaip konsoliduojanti visuma, pranokstanti atskirą individą, betgi palaikanti jo tapatumą, – dvilypė individualizmo ir holizmo simbiozė galima šiuolaikinėje visuomenėje.

Po Šaltojo karo suirus ideologinėms struktūroms, trapūs postkomunistiniai ir postkolonijiniai režimai fragmentavosi būtent tautinių mažumų pagrindu. Kartais šis tautiškumas buvo suprantamas pabrėžtinai siaurai, sukeldamas kito lygmens diskriminacijas, tačiau neginčytina tai, kad visuomenės fragmentavimasis siekiant ir įgyjant institucinę galią dažniausiai vyksta įtvirtinant tautiškumo skirtį. Valstybės, siekiančios tarpetninės harmonijos ir progresyvaus santykio su tautinėmis mažumomis ir tarp jų, stengiasi išvengti tautinių mažumų nepasitenkinimo ir jo sociopolitinių išraiškų. Tautinių mažumų teisių apsauga ir tautinių mažumų integracija yra iš esmės susijusios. Europos Sąjunga iki pat 1990 m. buvo susitelkusi daugiausia ties ekonominiais klausimais, tačiau, susidūrusi su naujais geopolitiniais iššūkiais, Europos Taryba 1993 m. pradėjo apimti įvairesnius klausimus, tarp jų ir tautinių mažumų apsaugos problemas. Vadinamuosiuose Kopenhagos nuostatuose, įsigaliojusiuose nuo 1993 m., gre-

ta kitų reikalavimų, tokių kaip įstatyminės tvarkos ir stabilių demokratinių institucijų palaikymas, reikalaujama žmogaus teisių ir tautinių mažumų gerbimo. Akivaizdu, kad pagarba tautinėms mažumoms tapo vienu svarbiausių žmogaus teisių aspektų. Tūkstantmečio pabaigoje tautinių mažumų teisių apsaugos klausimai tapo ir svarbūs, ir pavojingi Europos Sąjungos politiniame diskurse. Plečiant demokratiją, postkomunistinėse šalyse tautinių mažumų padėtis tapo it lakmuso popierėlis, atspindintis politinę situaciją bei jos potencialą. Tuo laikotarpiu tautinės mažumos dar nebuvo įgavusios kultūrinio pasyvumo ir dekoratyvumo, kuris ima vyrauti pastaruoju metu, vis dėlto generuodamas naujus proveržius. Subyrėjus komunistiniam blokui ir prievartiniams dirbtiniams tautų junginiams, iš tautinių mažumų pumpuravo tai, kas įgalino du didžiuosius Europos Sąjungos išplėtimus 2004 ir 2007 m., įtraukusius ir Lietuvą su jos sudėtingu tautinių mažumų dariniu. Reikia pažymėti, kad tokios kelių lygmenų integracijos kelia daug keblių politinių klausimų ir vidinių trinčių. Europos Sąjunga, net jei jos mechanizmas primena tautinio fragmentavimosi amortizavimą, niekada negalės išsemti tautinių mažumų gausos, kad ir kaip liberalizuotų valstybingumo siekius idealizuodama tautų apsisprendimo teisę.

Vadinasi, nors Europos struktūra aiškiai ruošia naujiems išplėtimams, tačiau valstybingumą atgavusios ar sukūrusios tautos, visateisiškai įsiliedamos į Europos Sąjungą, atsineša „tautų katilą“, nors ir kitokį nei politine legenda tapusio mastelio.

POST SCRIPTUM

Vadinasi, tam tikras nestabilumas, atnaujinamų politinių instrumentų poreikis nuolat būtinas. Tautinių mažumų buvimas ir tapimas ištiesai budi tokioje savirefleksyvioje struktūroje kaip Europos Sąjunga; panašių procesų užuomazgos ar proveržiai nuolat kyla įvairiose pasaulio dalyse, pavyzdžiui, Artimuosiuose ir Tolimuosiuose Rytuose, JAV, netgi Rusijos stipriai represuotame daugiataučiajame darinyje. Ar tai logiškas padarinys demokratijos, be to, naujojo socialinio savireflektyvumo, apėmusio visas be išimties septynių milijardų me-

gasociumo sritis, – tai jau tolesnių tyrimų gairės. Akivaizdu, kad XXI a. pradžioje vis intensyvėjančios galios simboliniai tapatumai, kuriais remiasi ir save palaiko iš esmės visų visuomeninių struktūros, stipriai modifikuojami ir turtinami būtent tautinio dėmens, kuris dar prieš keletą dešimtmečių nebuvo aktualus. Tautinės mažumos problema labai sparčiai nuėjo didelį kelią nuo pasyvios ir represuotos grupės emancipavimo bei apsaugos iki sunkiai ir sudėtingai valdomo megapolitinių procesų vektorius.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*. Iš anglų k. vertė A. Mardosaitė. Vilnius: Atviros Lietuvos knyga, Mintis, 2002.
- ² Žr. Anthony Giddens, *Sociology* (3rd edition). Cambridge: Polity press, 1997.
- ³ Žr. Francesco Capotorti, *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*. New York: Oxford University Press, 1991.
- ⁴ Žr. Paulius Kavaliauskas, Jurgita Prunskytė, Valstybingumo teritorinės raiškos optimizavimo problema (Tautų apsisprendimo teisės kontekste). *Geografijos metraštis* 45, 2012. Prieiga per internetą: <http://www.gamtostyrimai.lt/uploads/publications/docs/11710_c8f551bc70ce4e94044157ed2d66358c.pdf>
- ⁵ Žr. Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.
- ⁶ Žr. Ričardas Baubinas, *Pasaulio politinis žemėlapis: mokymo priemonė*. Vilnius: Briedis, 2002.
- ⁷ Žr. ten pat.
- ⁸ Žr. Peter O. Muller, *Geography: Realms, Regions and Concept*. New York: Prentice-hall Inc., 1994.
- ⁹ Žr. Yves Plasseraud, *Mažumos: Tautinių ir etninių mažumų studijų įvadas*. Iš prancūzų k. vertė A. Krančiukas ir A. Konickis. Vilnius: Apostrofa, 2006.
- ¹⁰ Žr. ten pat.
- ¹¹ Žr. Ričardas Baubinas, *Pasaulio politinis žemėlapis: mokymo priemonė*.
- ¹² Žr. Jean-Francois Lyotard, *Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Iš prancūzų k. vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- ¹³ Žr. *Minority Integration in Central Eastern Europe. Between Ethnic Diversity and Equality*. Eds. Timofey Agarin and Malte Brosig. Amsterdam: Rodopi, 2009.
- ¹⁴ *Rethinking Ethnicity: Majority Groups and Dominant Minorities*. Ed. Eric P. Kaufmann, London: Routledge, 2004.